

УДК 347.962.3

Родинні відносини між суддями як підстава для самовідводу, відводу в кримінальному провадженні

Г. В. Денісова,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри права Волинського інституту
ім. В'ячеслава Липинського Міжрегіональної академії
управління персоналом

О. В. Крикунов,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права і процесу
Східноєвропейського національного університету
імені Лесі Українки

Здійснено аналіз чинного КПК України у частині проблематики самовідводів та відводів судді. Виявлено прогалини законодавчого регулювання при визначенні родинних відносин між суддями як підстави для самовідводу, відводу, запропоновано спосіб його удосконалення.

Ключові слова: суддя, суд, самовідвід, відвід, кримінальний процес.

Денісова Г.В., Крикунов О.В. Родственные связи между судьями как основание для самоотвода, отвода в криминальном производстве

Осуществлен анализ действующего УПК Украины в части проблематики самоотводов и отводов судьи. Выявлены пробелы законодательного регулирования при определении родственных отношений между судьями как основания для самоотвода, отвода, предложен способ его усовершенствования.

Ключевые слова: судья, суд, самоотвод, отвод, уголовный процесс.

Denisova G., Krykunov O. Family ties between judges as a reason for selfrejection, rejection in the criminal procedure

The analysis of the acting Criminal procedural code of Ukraine is carried out in part of selfrejection and rejection of a judge, found out the blanks in the legal regulation in determining family relationships between judges as grounds for selfrejection and rejection of a judge, provided a way for its improvement.

Key words: judge, judgment, selfrejection, rejection, criminal procedure.

Незалежність судової влади має два рівні – зовнішній та внутрішній¹. Внутрішній рівень незалежності виразно виявляється у тому, що у разі колегіального розгляду справи усі судді, у тому числі присяжні засідателі, незалежні один від одного та від головуючого. Кожен член судової колегії приймає рішення по кримінальній справі самостійно на підставі ретельної оцінки доказів і особистого внутрішнього переконання².

Ми вважаємо, що такий режим діяльності повинен забезпечувати суддям можливість вирішувати кримінальні справи на підставі перевіреної та оціненої сукупності доказів і їх джерел виключно відповідно до закону, без будь-якого впливу, тиску. Як зазначає А.Козлов, по самій природі здійснення правосуддя між суддями не повинно існувати будь-яких відносин, які б негативно впливали на їх внутрішнє переконання при вирішенні справи. Кожен суддя повинен залишатися абсолютно самостійним у своїх судженнях та діях. Очевидно, що родинні стосунки між суддями можуть бути перешкодою для повного і всебічного розгляду справи. Суддя, який би знаходився у родинних стосунках з іншими суддями по справі чи іншими її учасниками, обов'язково викликав би недовіру до себе, і це потягнуло б скасування вироку³.

Розуміння такого впливу родства між суддями на їх внутрішнє переконання можна спостерігати вже в правових нормах Російської імперії. І. Я. Фойницький писав, що для забезпечення самостійності колегії в одному і тому ж засіданні не можуть брати участі судді, які є родичами між собою по прямій лінії без обмеження ступенів, в бокових - до четвертої і в свояцтві - до другого ступеня включно (ст. 148 Настанов судовим установам 1864 р.). Це правило публічного порядку. Воно повинно дотримуватися судом, хоча б сторони цього і не вимагали. Завдання його - відмежувати незалежність членів колегії один від одного⁴.

У ст. 38 КПК УРСР 1927 р. було передбачено, що у складі суду в кожній справі не можуть бути суддями особи, які є між собою близькими родичами⁵. В основу цієї правової норми було покладено наявність не будь-яких родинних, а лише близьких родинних зв'язків. Вважаємо, що згодом законодавець слушно і більш послідовно розширив коло родинних стосунків як обставину, що усуває суддю від розгляду справи в ч. 2 ст. 54 КПК України 1960 р.⁶. Закономірно, що у ч. 2 ст. 75 КПК 2012 р. дану гарантію незалежності суддів збережено⁷. Зокрема, у вказаній нормі передбачено, що у складі суду, який здійснює судове провадження, не можуть бути особи, які є родичами між собою, і це дає підстави для заявлення самовідводу чи відводу відповідним суддям.

На перший погляд, зміст цієї норми зрозумілий. Проте термін «родич» у КПК України чи інших нормативно-правових актах не роз'яснено. Тому вини-

¹ Назаров В.В. Кримінальний процес України: підручник / В.В. Назаров, Г.М. Омеляненко. – К.: Юридична думка, 2005. – С.43.

² Кримінально-процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. В.Т. Мажаренка, В.Г. Гончаренка. – К.: Юрисконсульт, КНТ, 2007. – С.55.

³ Козлов А. Основания отвода судей / А. Козлов // Советская юстиция. – 1971. – № 13. – С. 15.

⁴ Фойницький І.Я. Курс уголовного судопроизводства / Фойницький І.Я. – СПб.: Альфа, 1996. – Т. 1. – С. 274.

⁵ Кримінально-процесуальний кодекс УРСР // ЗУ УРСР. – 1927. – № 36-38. – С.15.

⁶ Кримінально-процесуальний кодекс України (офіц. текст). – К.: Паливода А.В., 2011. – 240 с.

⁷ Кримінальний процесуальний кодекс України: – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 254 с.

кає потреба у його тлумаченні, від правильності якого залежатиме застосування інституту самовідводу чи відводу.

Для нашого дослідження певне значення має співвідношення аналізованого терміна «родич» із терміном «близькі родичі...», що роз'яснене у п.1 ч.1 ст. 3 КПК як перелік, до якого включено чоловіка, дружину, батька, мати, вітчима, мачуху, сина, дочку, пасинка, падчерку, рідного брата, рідну сестру, діда, бабу, прадіда, прабабу, внука, внучку, правнука, правнучку, усиновлювача чи усиновленого, опікуна чи піклувальника, особу, яка перебуває під опікою або піклуванням. Проте очевидно, що, хоча ці терміни пов'язані, але поняття «близькі родичі» охоплює більш вузьке коло спорідненості.

Для науково обґрунтованого подолання відзначеної прогалини у законодавстві слід дослідити доктринальні підходи до його інтерпретації

Етимологічне значення терміна «родич» - це той, хто перебуває у спорідненості з ким-небудь⁸. На нашу думку, зміст поняття «родич» добре виявляється через тлумачення однокореневих слів «рід» та «рідний». Зокрема, «рід - ряд поколінь, що походять від одного предка. Усі родичі, рідні; родина, рідня». Термін «рідний» тлумачиться філологами як такий, який має кровну спорідненість, кровний зв'язок із ким-небудь⁹. Можемо зробити висновок, що у сучасній українській мові родич - це особа, що належить до кола осіб, які походять від спільного предка та кровно споріднена із ними.

У сімейному законодавстві немає визначення понять «родство», «споріднення». У теорії сімейного права родство (споріднення) визначається як підстава виникнення численної групи сімейних правовідносин, зокрема між батьками й дітьми, братами та сестрами, бабою, дідом та внуками тощо¹⁰. Родство або родинність розглядається як кровний зв'язок осіб, що походять один від одного чи від спільного пращура¹¹.

У зв'язку із відносинами родства у сімейному праві фігурує такий юридичний факт-стан, як свояцтво. Визначення поняття «свояцтво» у сімейному законодавстві також немає. У теорії сімейного права під ним розуміються відносини між родичами одного з подружжя та другим з них (пасинок, падчерка, вітчим, мачуха, теща, тесть, зять, свекруха, свекор, невістка, зовиця, шурина тощо) або відносини між родичами обох з подружжя (наприклад, між дітьми, братами, сестрами дружини і дітьми, братами, сестрами чоловіка, між батьком дружини і батьком чоловіка тощо)¹².

Для правильного тлумачення поняття «родич» слід звернути увагу на певну багатоаспектність (біологічну, соціальну, юридичну) родства. Родство як кровний зв'язок осіб - це біологічне явище. Чоловік та дружина з точки зору сімейного права не є родичами, перебуваючи у правовідносинах подружжя. Ця думка співпадає із позицією фахівців у галузі сімейного права про те, що спорідненість

⁸ Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад і голов. ред В. Т. Бусел. - К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. - С. 1038.

⁹ Там само - С. 1033.

¹⁰ Сімейне право України: підручник / за ред. Червоного Ю. С. - К.: Істина, 2004. - С. 87.

¹¹ Сімейне право України: підручник / за ред. Гопанчука В. С. - К.: Істина, 2002. - С. 32.

¹² Сімейне право: навч. посіб. [Індиченко С. П., Гопанчук В. С., Дзера О. В., Савченко Л. А.]. - К.: Вентурі, 1997. - С.45.

у своїй основі має біологічний фактор - фактор походження. Тому, наприклад, не є родичами у вузькому сімейно-правовому сенсі цього поняття подружжя, а також усиновлювачі та усиновлені¹³. Проте, як вже було наведено вище, у КПК України вказані вище особи законодавцем умовно віднесені до близьких родичів.

І. Д. Перлов зазначав, що відсутність у законі чітких вказівок про те, чи має на увазі законодавець усіх родичів незалежно від ступеня спорідненості, чи тільки близьких родичів, коли йдеться про підстави для відводу суддів та інших учасників процесу, може на практиці призвести до різного вирішення цих питань у різних судах. На думку цього вченого, до поняття «родич» можуть бути включені як близькі (чоловік, дружина, батько, мати, сини і дочки, рідні брати і сестри, усиновителі, усиновлені), так і далекі родичі судді¹⁴. Таке ж бачення підтримали В. Г. Білоусенко, Ю. М. Грошевой, В. О. Попелюшко, М. М. Михеєнко, В. П. Шибіко, А. Я. Дубинський, які вказали, що у нормах про відводи під родичами слід розуміти не тільки близьких, а і далеких родичів незалежно від ступеня родинних зв'язків¹⁵.

На думку М. Т. Самаєва, Г. Батурова, А. Козлова, підставою, яка виключає можливість участі в справі, може бути не лише наявність у складі суду близьких родичів (батьків, дружини, дітей, рідних братів і сестер, діда, баби, онуків), а й далеких родичів, до числа яких належать не лише родичі самих суддів, а й їх свояки (родичі їх дружин, чоловіків)¹⁶. Отже, для коректного правового регулювання інституту самовідводів та відводів службових осіб, які ведуть кримінальне провадження, слід виділити поряд із відносинами родства відносини подружжя та свояцтва як самостійні обставини, що виключають участь особи у провадженні справи.

Виходячи з наведених аргументів, ми дійшли висновку, що у контексті ч.2 ст.75 КПК України термін «родич» у КПК України повинен тлумачитися відповідно до етимологічного значення, норм сімейного права, зокрема, охоплюючи всіх осіб, які є кровно спорідненими, не обмежуючи їх певним ступенем родства, а також з певною часткою умовності - іншого члена подружжя, свояків особи, її усиновителів та усиновлених нею осіб.

Варто звернутися і до інших процесуальних законів України. Ми поділяємо точку зору представників судової системи України, викладену в Заяві VIII поза-

¹³ *Сімейне право України*: підручник / за заг. ред. Борисової В. І., Жилінкової І. В. - К.: Юрінком Інтер, 2004. - С. 57.

¹⁴ *Перлов И. Д. Судебное разбирательство в советском уголовном процессе* / Перлов И.Д. - М.: Госюриздат., 1956. - С. 64.

¹⁵ *Уголовно-процессуальный кодекс Украинской ССР. Научно-практический комментарий* [Белоусенко В. Г., Грошевой Ю. М., Дубинский А. Я., Михеєнко М. М.]. - К.: Политиздат України, 1984. - С. 92; *Михеєнко М. М.* Науково-практичний коментар Кримінально-процесуального кодексу України / Михеєнко М. М., Шибіко В. П., Дубинський А. Я. - К.: Юрінком, 1995. - С. 98; *Попелюшко В. О.* Судовий розгляд кримінальної справи / Попелюшко В.О. - К.: Кондор, 2006. - С. 60.

¹⁶ *Самаєв М. Т.* Кримінально-процесуальний кодекс Української РСР. Науково-практичний коментар / Самаєв М.Т. - К.: Видавництво політичної літератури України, 1968. - С. 60; *Ватуров Г.* Народные заседатели - равноправные судьи / Г. Ватуров // Социалистическая законность. - 1977. - № 2. - С. 13; *Козлов А.* Основания отвода судей / А. Козлов // Советская юстиция. - 1971. - № 13. - С. 15.

чергового З'їзду суддів України «Про концептуальні засади подальшого здійснення судової реформи в Україні» від 7 грудня 2007 р., про необхідність уніфікації загальних процедур розгляду різних категорій справ, у тому числі вирішення відводів¹⁷. Вважаємо, що не лише процедурні моменти, а й підстави інституту самовідводів, відводів повинні бути по можливості максимально уніфікованими для різних видів судочинства з урахуванням їх особливих властивостей (суб'єктного складу, специфічних інститутів тощо). У кримінально-процесуальному законодавстві логічно було б відтворити підхід, втілений у межах цивільного та адміністративного процесів стосовно впливу родинних зв'язків на інститут самовідводів та відводів.

Слід зазначити, що в ч. 2 ст. 20 ЦПК України вказано: до складу суду не можуть входити особи, які є членами сім'ї або близькими родичами між собою¹⁸. В ч. 3 ст. 27 КАС України передбачено, що до складу суду не можуть входити особи, які є членами сім'ї, родичами між собою чи родичами подружжя¹⁹. На нашу думку, більш виваженою є норма КАС України, оскільки вона більш послідовно сприяє незалежності учасників судової колегії. У цій нормі охоплено відносини родства, подружжя, свояцтва між суддями, і тому вона має бути відтворена також у цивільному та кримінальному процесуальному законах.

Відповідно пропонуємо викласти ч. 2 ст. 75 КПК України 2012 р. у наступній редакції: «У складі суду, який здійснює кримінальне провадження, не можуть бути особи, які є родичами між собою, чоловіком чи дружиною, членами сім'ї, свояками».

Слід вказати, що родство – це об'єктивна, однозначна підстава для самовідводу. Відповідно до ч. 1 ст. 80 КПК суддя зобов'язаний невідкладно до початку судового розгляду заявити обґрунтований самовідвід одразу після того, як йому стане відомо про включення його до складу судової колегії разом із родичем. Для забезпечення законного складу суду достатньо усунути лише одного із них.

Вирішувати самовідвід згідно із ст. 81 КПК належить цьому ж складу суду без участі того судді, який першим заявив про неможливість брати участь у провадженні. Та обставина, що у складі суду приймати рішення щодо самовідводу буде суддя-родич, занепокоєння не викликає, оскільки вказана підстава для самовідводу є імперативною. Тому заявлений з аналізованої підстави обґрунтований самовідвід підлягає обов'язковому задоволенню. Адже наявність родичів серед судової колегії буде означати незаконність складу суду з єдиною перспективою скасування вироку вищестоящим судом (ст. 412 КПК України).

У разі задоволення самовідводу судді, якому розподілено справу для розгляду, вона підлягає повторному автоматичному розподілу без урахування цього судді (суддів) (п. 3.1.10 Положення про автоматизовану систему документообігу суду, затвердженого рішенням Ради суддів України від 26.11.2010 № 30)²⁰.

Доречно згадати порушену І. Я. Фойницьким проблему можливого родства між суддями, що розглядали справу в суді першої інстанції, і тими суддями, які

¹⁷ Заява VIII позачергового з'їзду суддів України «Про концептуальні засади подальшого здійснення судової реформи в Україні» від 7 грудня 2007 року / Адвокат. – 2007. – № 11-12. – С. 58-60.

¹⁸ Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40-41, 42. – Ст. 492.

¹⁹ Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 35-36, № 37. – Ст. 446.

²⁰ Вісник Верховного Суду України. – 2010. – № 12 (124).

повинні її переглядати у судах вищих інстанцій. Родство члена колегії, який розглядає оскаржений вирок, із суддею, який його постановив, тогочасним законодавством зовсім не передбачалося²¹.

Нині така ситуація безпосереднього правового вирішення не отримала і може бути розв'язана з допомогою застосування п. 4 ч. 1 ст. 75 КПК України 2012 р., оскільки дійсно існують сумніви в неупередженості рішення судді вищестоящего суду щодо вироку, ухвали, винесених за участі їх родичів. Тому пропонуємо доповнити ст. 75 КПК України 2012 р. частиною 3 наступного змісту: “У складі колегії суддів, яка розглядає оскаржений вирок чи ухвалу, не може бути родичів, чоловіка чи дружини, членів сім'ї, свояків того судді, який брав участь у їх ухваленні у нижчестоящому суді”.

УДК 349.415

Кримінальна відповідальність за забруднення або псування земель

О. В. Головкін,

доктор юридичних наук,
професор Національної академії прокуратури України,
старший радник юстиції, почесний працівник
прокуратури України, заслужений юрист України

Я. О. Леляк,

аспірант Національної академії прокуратури України

Стаття присвячена висвітленню важливості існування кримінальної відповідальності за забруднення або псування земель. Проаналізовано особливості складу злочину та кваліфікуючих ознак ст. 239 Кримінального кодексу України «Забруднення або псування земель». Виокремлено різницю понять «забруднення земель» та «псування земель». Сформульовано особливості кримінальної відповідальності за псування та забруднення земель.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, особливості складу злочину, забруднення або псування земель.

Головкін А.В., Леляк Я.А. Уголовная ответственность за загрязнение либо порчу земель

Статья посвящена освещению важности существования уголовной ответственности за загрязнение либо порчу земель. Проанализированы особенности состава преступления и квалифицирующих признаков ст. 239 Уголовного кодекса Украины «Загрязнение или порча земель». Определена разница понятий «загрязнение земель» и «порча земель». Сформулированы особенности уголовной ответственности за порчу и загрязнение земель.

Ключевые слова: уголовная ответственность, особенности состава преступления, загрязнение или порча земель.

Golovkin Oleksandr, Lelyak Yaroslav. Criminal liability for pollution or damage to land

This article is devoted to highlighting the importance of the existence of criminal liability for pollution or damage to land. The article analyzed the features of the corpus delicti and the aggravating circumstances art. 239 of the Criminal Code of Ukraine “Pollution or damage to land.” Determined difference of concepts “land pollution” and “land damage”. The authors formulated the features of criminal liability for pollution and damage to land.

²¹ Фойницький І.Я. Цит. работа. – С. 274.